

DOĞU VE BATININ ORTA ZAMANINA
YOLCULUK

E-ISSN: 2564-680X (Online)

Aralık Sayısı / December Issue

Yıl 3, Sayı 2 / Year 3, Issue 2

ATIF BİLGİSİ / REFERENCE INFORMATION

ÇİFTÇİ, Sait Emre, "I. Iustinianus ve Hukuk Okulları" *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II, Aralık 2020, s. 474-481.

Makale Türü: Tarih Çeviri

DOI No:

Geliş Tarihi / Received: 2 Kasım 2020
Online Yayın: 26 Aralık 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Aralık 2020
Published Online: 26 December 2020

I. Iustinianus ve Hukuk Okulları *

Justinian I and Law Schools

Sait Emre ÇİFTÇİ^{1*+}

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, ANKARA.

* saitemreciftci@gmail.com

+ ORCID: 0000-0002-2685-1714

* 11 Mart 1966'da I. Iustinianus'un 1400'üncü yılını anmak için Pontifical Gregorian Üniversitesi'nde düzenlenen konferans. Edoardo Volterra, Giustiniano I e le Scuole di diritto, *Gregorianum*, Vol. 48, No. 1, 1967, s.77-99 künyeli eserden çevrilmiştir.

Bilim insanlarının üzerinde çalıştığı pek çok konu arasında seçtiğim çalışma, ölüm yıldönümünde Iustinianus figürünün kapsadığı büyük yasama hamlesini, tarihin en önemli ve gizemli sorunlarından birini, imparator ile hukuk ortakları arasındaki ilişkiler bağlamında yeniden ortaya koymaktadır. Bu sorun, Iustinianus derlemesinin esas mimarlarının kim olduğunu ve bu devasa anıtsal eserin oluşumunda izlenen sürecin ne olduğunu araştırmayı amaçladığı için önemlidir. Yazarları yoluyla hayatta kalmayı başaran bu devasa ve anıtsal eserin, uygulanabilir hukukun ana yazılı kaynağı olarak, çeşitli modern devletlerin hukuk biliminin ve özel hukukunun oluşumunda temel bir işlevi olmuştur. Romalıları diğer tüm kadim halklardan ayıran entelektüel düzeyde gerçekleştirdikleri bu seçkin faaliyet; sistemin, yasal kurumların inşası, formülasyonunu bilmek ve değerlendirmek için kesin bir yol teşkil etmiştir. Bu sorun aynı zamanda, hukuki ve edebi metinler onu derinlemesine incelememize olanak vermediği için gizemli bir sorundur. Dinleyicilerimin nezaket ve sabırla bana müsaade ettikleri kısa sürede bu sorunu çözmeyi zannetmemem de ortadaki karışıkları gözler önüne sermeyi planlıyorum.

Tarihte adı bir dönemi işaret eden ve simgeleyen tüm şahsiyetler gibi Flavius Anicius Iulianus Iustinianus da kendisini aydınlık ve karanlık taraflarıyla, belirsiz ve çelişkili bir şekilde modern bilim insanına sunar. Resmi kaynaklar ile çağdaş ve sonraki döneme ait literatür Iustinianus'u, ordularıyla yaptığı engin ve kanlı fetihlerle, Ravenna mozaiklerinin sanatsal ihtişamında onu ebedileştiren ikonografıyla ve hükümdarlığı döneminde gerçekleştirilen yasama çalışmalarının büyüklüğüyle hatırlamakta, onu tarihteki en büyük imparatorlardan birisi, geniş tebaası için hürmet nesnesi, Doğu ve Batı'da uçsuz bucaksız bölgelerin hükümdarı, düzen ve toplumsal barışı yeniden tesis eden, şimdiye kadar tasarlanmış en büyük hukuk organının yaratıcısı olarak tasvir etmektedir. Bu kaynaklar onu seçkin bir ilahiyatçı, sapkınlıkları ve ayrılıkları ortadan kaldıran kişi, Kilise'nin birliğinin şanslı savunucusu sıfatıyla yüceltip, Doğu Roma İmparatorluğu'nun dış ve iç baskılara dayanacak dini ve siyasi inşasını yapan, kırk yıla yakın bir sürede uluslararası siyasetin mutlak hakimi olmuş biri olarak sunarlar. Ölümünden yedi yüzyıl sonra, bu imparatorun imgesi hâlâ siyasi, hukuki ve dini düzeyde o kadar canlı ve aktiftir ki Dante, Iustinianus'u, tarihin bütün egemenleri arasında, ebedi kurtuluş amacıyla dünyevi kenti düzenleme aracı olarak, ilahi bir takdirle Roma İmparatorluğu'nun yasal geleneğini yeniden kurma ve arındırma görevi verilen, Hıristiyan bir imparator olarak göstermiştir.¹ Dante Cennet'in Altıncı kantosundaki meşhur replikleriyle Iustinianus'un faniliğinden çok onun hükümdarlığının geçici askeri fetihlerine ve siyasi olaylarına eğilimlidir, onu ölümsüzlükle ve gelecek nesillerin sonsuz hayranlığıyla kesin bir biçimde kutsar. Ancak tarihinin soğuk ve objektif incelemesine göre, "insan Iustinianus", saltanatını sembolize eden girişimlerden ayrılan,

Dante şiirinin ihtişamıyla şekillenmemiş, farklı bir boyut altında görünür. Saray mensubu Prokopius olduğu iddia edilen ve yüzyıllar boyunca mucizevi bir şekilde korunmuş bir çağdaş tarafından gizlice yazılan küçük bir kitap, bize yazar için imparatorun gerçek özünün ne olduğunu göstermeye çalışır ve onu zayıf, kararsız, korkak, halk isyanı karşısında titreyen bir adam, ahlaksızlıklara meyilli ve skandal bir şekilde imparatoriçe rütbesine yükseltilmiş karısı zeki Theodora ile bazı vicdansız saraylılar tarafından koruma altına alınmış biri gibi gösterir. Kısacası o içinde yaşadığı ve bizzat faaliyette bulunmadığı çağın büyüklüğünü kendisine çeken paye ve kraliyet tacıyla örtülü sefil bir varlıktı. Hangi kaynağa inanmalı, resmi olana mı yoksa gizli olana mı? Yüzyıllardır tartışılan, tarihsel olarak çözülme ve belki de hiç çözülmeyecek olan bu sorun, ancak psikolojik düzeyde, modern bir yazar ve yönetmenin XIV. Louis'ye uyguladığı dışavurumu Iustinianus dönemine uygulayarak aşılabilecek bir sorundur. Iustinianus'un ismi verilen yüzyıl aslında bu dönemde faaliyetler gösteren Narses, Belisarius, Tribonianus, Kapadokyalı Ioannes, Lydus, Theophilus, Prokopius, Piskopos Pelagius ve daha pek çok gerçek büyük adamın yüzyıldır. Bunların arasında, en düşük ve sefil durumdayken tahta çıkan hayatının acı verici tecrübesiyle tebaasının gerçek koşullarının farkında olan ve imparatorluğu gerçekten yöneten eski aktris Theodora kesinlikle unutulmazdır. Nicola Alemanni'nin Vatikan Kütüphanesi'nde keşfettiği Prokopius'un *Historia Arcana*'sının (Gizli Tarih) ilk kez yayımlandığı 1623'ten beri², tarihçiler onu küçültmek için çabaladılar ve hatta bazen Iustinianus figürünü abartılı bir şekilde aşağıladılar. Ettore Paratore'nin kısa süre önce yazdığı³ "Bizans tahtına hanedansal gerekçelerle itilen o barbar Balkan askerinin kişisel kültürsüzlüğü üzerine" gibi sözlerde ısrar edilmekte, Upravda adı ve doğum yeri Üsküp ile ortaya çıkan Slav kökeninin ve askeri statüsünün, onu klasik bir Yunan ve Latin hukuk kültürünün dışında tuttuğu, askeri ve siyasi çabalarının sonuçlarının tartışılmalı olduğu, katli ancak geçici fetihlerinin Yunan imparatorluğunu sadece görünürde ve esaslı olmayan bir restorasyona soktuğu ima edilmektedir. Rubin'in son büyük çalışması⁴ Iustinianus dönemini "Roma'nın mistik ruh göçünün belirleyici aşamalarından" ve "siyasi ideolojinin en çarpıcı örneklerinden" biri olarak tanımlıyor, Roma imparatorluk geleneğinin Trakya-İllyria dağılımı tarafından kaba coşku ve saf romantizmle asimile edildiğini, bu karışımın onu gerçekleştiremez ve anakronistik bir rüya olan evrensel Roma egemenliği altında Akdeniz dünyasını yeniden birleştirmeye sevk edip feci savaflara, hazinenin boşalmasına ve yoksullaşmaya ittiğini savunuyor ve Iustinianus'u Roma İmparatorluğu'na son ölümcül darbeyi vuran ve onu mezarın eşliğine getiren kişi olarak tanıttırıyor. Prof. Carmelo Capizzi, Rubin'in çalışmalarındaki sonuçların sertliğini çürütmüş ve birçok yönden bunların asılsızlıklarına, tarihsel yanlışlıklarına işaret etmiştir.⁵ Kendi derinliğiyle Sante Mazarin, Rubin'in metodolojik

¹ 29-30 Kasım 1965 tarihlerinde *Giornale d'Italia*'da yayınlanan "Un centenario dentro l'altro" başlıklı bir makalede, s. 3; Ettore Paratore etkili ve ustaca bir sentezle, Dante'nin bu imparatorun yüceltilmesinde somutlaştırmak istediği politik anlayışı keskin bir şekilde yeniden inşa eder. Iustinianus'un kahramanlıklarını tarihsel bir düzeyde boyutlandırdıktan sonra, Roma Üniversitesi'nin seçkin ustası şunu yazmaktan çekinmez: "Bu figürün cazibesinin bugüne kadar hala ruhumuzda hayranlık yankıları uyandırmasının nedeni ne? Bu nedenle, imparatorun ölümünün 1400'üncü yıl dönümünün, kendisini gelecek nesillerin hayranlığına adanmış şairin (Dante) doğumunun 700'üncü yılına denk gelmesi, her zamankinden daha fazla tekil ve belirsiz bir tesadüftür. Şiir, gerçek hayatın ulaşmayı asla hayal etmediği değerlere ve derinliklere değinerek, tarihsel bir figürü canlandırma mucizesini ilk kez gerçekleştiriyor."

² Prokopius'un eserlerinin, el yazmalarının ve etrafındaki yayınlarının tam bir bibliyografyası Rubin, *Prokopios von Kaisareia* ve Pauly-Wissowa, *Realenc.*, Cilt. 23, sütun. 273-284'tedir. Alemannus'un *Anekdotas*'ının ilk baskısı 1623 yılına ait Lyon baskısı ve ardından 1669'daki Köln baskısıdır. Bu eserin birçok sonraki baskısı ve çok sayıda tercümesi vardır. Çalışmanın yazarının Prokopius olduğu şüphesi Reinkens'in "*Anekdotas sinte scripta a Procopio Caesariensi?*" eserinde ortaya atılmıştır, Ruhl ise *Die Interpolationen in Prokops Anekdotas* eserinde (Rhein. Museum, 69 [1914] s. 284-298) küçük kitapçığın değişikliklere karşı bağışık olmadığına inanıyor. Son yazılar için bkz. Rubin, *Der Fürst der Diamonen. Ein Beitrag zur Interpretation von*

Prokops Anekdotas (*Byzantinische Zeitschrift*, 44 [1951] s. 469-481); Zur Kaiserkritik Ostroms (*Studi bizantini e neoellenici*, 7 [1953] s. 453-462); Prokopios von Kaisareia, eine Zentralgestalt der oströmischen Geschichtsschreibung (*Forschungen und Fortschritte*, 29 [1951] s. 20-25). a.e. Stuttgart 1955. Bonfante'nin bazı gözlemleri de hatırlanmalıdır, Onun "Il movente della Storia Arcana di Procopi" (*Bull. Ist. Dir. rom.*, 41 [1933] s. 283-287) başlığı altında yayınlanan kısa bir notta Prokopius'un kâfir olduğu hipotezi, Rubin'in *Prokopios von Kaisareia* eserinde reddedilmiştir. (Pauly Wissowa, cilt 23, sütun 302'den alıntı yapılmıştır). 1600'den günümüze Iustinianus hakkında tarihsel araştırmalar üzerine çok yeni bir bibliyografya, Carmelo Capizzi'nin "Giustiniano fu un romantico della politica?" başlıklı mükemmel makalesinde bulunabilir. (*Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, N. S. 1 (12) [1964] s. 143, η. 1 (144).

³ Paratore. A.g.e.

⁴ Rubin, *Dos Zaitaler Iustinians*, Berlin, 1960, ilk cildin ortaya çıkmasından bu yana büyük bir yankı uyandıran bir çalışmadır. (incelemeler için bkz. Capizzi, A.g.e. s. 144, η. 1). Çalışma, uzun yıllar süren araştırmaların sonucudur. (bkz. Rubin, *Zwei Kapitel über Herrscherbild und Ostpolitik des Kaisers Iustinian*, Berlin, 1941. Iustinianus'un hükümdarlığı ve siyasetiyle ilgili diğer çalışmalar için yine bkz. n. 2 ve *Theodorich und Justinian. Zwei Prinzipien der Mittelmeerpolitik*, München, 1953.

⁵ Capizzi, A.g.e. s. 154-169.

yaklaşımının zayıf yönlerini göstermekte kalmadı, bazı çekinceler de öne sürdü.⁶

Ancak birkaç zıtlık dışında, tüm tarihçiler Codex'in, Institutes'in ve Digesta'nın derlenmesinin, böyle bir girişim için gerekli hukuki ve eski Latin kaynaklarını bilmeyen Iustinianus tarafından tamamlanamayacağı, yönetilemeyeceği veya kişisel olarak yönlendirilemeyeceğinden emindir.⁷ Corpus Iuris Civilis'in çeşitli bölümlerinin derlendiği ve tasarlandığı sistem kesinlikle farklıydı. İmparatorluk yasalarının toplanması ve düzenlenmesi, önceki kanunların varlığı göz önüne alındığında hiçbir engel oluşturmayıp, imparatorun atadığı komisyon tarafından hızlı bir şekilde gerçekleştirilebiliyorken, Digesta'nın bu kadar çok sayıda eserle ve çok kısa bir sürede oluşturulması, III. Valentinianus Kanununda adları geçmeyen Roma hukukçularının eski eserlerinin toplanması ve yeniden birleştirilmesinin zorluğu da göz önünde bulundurularak, Antakyalı Ioannes gibi Yunan dilini çok iyi kullanamayan ve Latinceyi ise neredeyse hiç bilmeyen Bizanslı yetkililer ile açıklanamaz.⁸

Iustinianus'un "de confirmatione digestorum" yasasındaki ifadeleri üzerine yapılan hesaplama, Roma uzmanları tarafından iyi bilinen etkileyici rakamlar sağlıyor: Digesta komisyonu tarafından okunan ve incelenen kitap sayısı toplam 3.000.000 satır için 2000 olmuş

⁶ Mazzarino, Recensione a Rubini, *Studi Medievali*, 3^a Serie, 2, 2, 1961, s. 607-611'de.

⁷ Suida ve Prokopius'tan Iustinianus'a takılan ἀναλόγητος lakabının, Isambert'e göre (*Histoire de Justinien*, 1, Paris, 1856, s. 238) selefî Iustinus için geçerli olması gerektiğini öğreniyoruz. Isambert'in kendisi (A.g.e, s. 239), Praeceptor adıyla anılan Theophilus'un bir eserinin varlığına ilişkin Alemanni'nin ifadesine dayanarak, bu karakterin gelecekteki imparatora hukuku öğretmiş olacağını belirtir. Iustinianus'un derlemesi ve bu imparatorun yasama faaliyeti üzerine Yukarıda bahsedilen *Histoire de Justinien*, 1, p. XXIX-XXXI'deki sert yargıya dikkat çekmek enteresandır. İlginç bir makalede: La codification de Justinien et la pratique contemporaine (Labeo, 10 [1964] s. 220-233), Van der Wal, Iustinianus ve yetkililerinin klasik hukuk kavramlarındaki eksikliğini, klasik hukuku yeniden tesis etme girişiminin başarısızlığına ve klasik hukuk ilkerinin derleme yoluyla yeniden uygulanan kurumların pratikte uygulanmadığına dair örnekler sunarak, sert bir şekilde belgeler. Bu bağlamda, hukuk dışı kaynakların ortaya koyduğu üzere, Iustinianus derlemesinin çağdaşlar arasında sahip olduğu eksik tınılaşım hatırlanabilir. Hukuk dışı kaynaklar aracılığıyla Rotondi'nin Iustinianus yasa faaliyeti hakkındaki önemli çalışmasına bkz. (*Riv. Ital. Se, giur.* 60 [1918] s. 239-268 = *Scritti giuridici*, 1, s. 340-369).

⁸ Bu noktada, Lydus'un ifadesine dayanan, bu görevlinin figürünün etkin bir şekilde izini süren ve Ioannes ile Tribonianus arasındaki sezgisel "soğukluğun" nedenlerini araştırmaya çalışan De Francisci'nin Iustinianus derlemesinin perde arkasındaki (*Mélanges Meylan*, 1, s. 115-116) kapsamlı çalışmasına bakınız. Ünlü bilim adamı, "bu soğukluğun daha derin nedeninin mizaj ve kültürdeki farklılıkta bulunduğu" hipotezini öne sürüyor. "Ioannes, Yunancayı nasıl doğru yazacağını bile bilmiyordu ve Iustinianus'a kadar imparatorluk yönetimlerinde yaygın olarak kullanılan Latince'den neredeyse tamamen habersizdi".

⁹ Bilinen veriler, Iustinianus tarafından, senato ve ad omnes populos'a hitaben Tanta § 1 yasasında anlatılmaktadır: *sed cum omnia percontabamur, a praefato viro excelso suggestum est duo paene milia libro rum esse conscripta et plus quam trecenties decem milia, versuum a veteribus effusa, quae necesse est omnia et legere et perscrutari et ex his si quid opti mum fuisset eligere*. Hukuk tarihçileri tarafından her zaman kabul edilen veriler derleme için geçen zamanı ortaya koyuyor. Guarino bunun yerine imparator tarafından sağlanan verilerin doğruluğuna ilişkin şüphelerini belirtmiştir. (Lo méthode de compilation des «Digesta Iustiniani», *Revue int. Des droits de l'antiq.*, 3e Série, 4 [1957] s. 270).

¹⁰ Guarino, A.g.e, s. 270

¹¹ Konuyla ilgili bir kaynakça, P. O. Robleda'nın el kitabında bulunabilir, *Ius privatum romanum*, I, Romae, 1960, s. 250-264.

¹² Guarino, A.g.e, s. 271.

¹³ Bluhme, *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*, 4 (1820) s. 257-472'de yayınlanan bir makalede şöhret kazanacak olan teoriyi "Die Ordnung der Fragmenta in den Pandectentiteln. Ein Beitrag ve Entstehungsgeschichte der Pandekte" başlığı altında açıkladı. İlginçtir ki, bu eserin 5. bölümünde

olmalıdır: bu muazzam malzemenin derlenmesi, koleksiyon çalışması, taslağının hazırlanması 529'un sonundan 533'ün sonuna kadar⁹ dört yıl içinde tamamlanmıştır. Komisyonu oluşturan kişi sayısı göz önüne alındığında, Antonio Guarino'nun akıllıca belirttiği gibi, her biri her gün saatlerce çalışıyordu.¹⁰

Digesta'nın derleyicilerinin izlediği sistem hakkında gizemli bir soruna ve mükemmel mantıksal argümanlara dayanan hipoteze değindim.¹¹ Hatta bir Roma uzmanı, bunu poliseye romanlarına benzer bir problemle karşılaştırmıştı.¹² Iustinianus dönemi derleyicileri tarafından alıntılan eserlerde ortaya çıkan klasik dönemin özel hukuku arasındaki uçurum, kurumlarda ve sayısız bireysel hukuk kurallarında ortaya çıkan boşlukla daha da karmaşıklaşmaktadır. Bu karmaşıklık aynı zamanda klasiklerin bilmediği unsurlardan ve kavramlardan etkilenecek sistemin ruhunda görünür. Bu nedenle, Digesta'nın derleme komisyonunun, kendisini orijinal metinlerdeki klasik eserlerin parçalarını toplamak ve sıralamakla sınırlanmadığı, aynı zamanda metinleri zamanına göre değiştirerek ve uyarlayarak imparatorluk talimatlarını izlediği ya da klasik çağda üretilen ve yüzyıllar boyunca değişikliklere uğrayan malzemeleri kullandığı açıktır. Bilim insanlarının Iustinianus derlemesinin tarihi temelini, Digesta'nın kompozisyon çalışmalarını tamamen Iustinianus'un komisyon üyelerine atfetmesi ve Bluhme'nin¹³ teorisinin en büyük ifadesi olan, klasik hukuk

(Literargeschichte) Yazar, On altıncı yüzyıldan beri ius civile koleksiyonunda ve organizasyonunda izlenen sistemi araştıran ve eski yazarların bibliyografyasını sağlayan kapsamlı bir araştırmayı ortaya koymakta, Bu soruşturmanın "ungeheure Menge von Schriften de modo studendi, de methodo docendi et descendendi iuris, de arte juris u. s. w., Über deren Unzahl bald geklagt und gespottet wurde" ya yer verdiğini hatırlatmaktadır. O, On altıncı yüzyıl çalışmalarının, Cicero'nun *De oratore*, 1,42,190'da Crassus'a telaffuz ettiği kelimelere büyük önem atfettiğini ekler: *Si enim aut mihi facere licuerit, quod tandem cogito, aut alius quispiam aut me impeditus occuparit, aut mortuo effecerit, ut primum omne jus civile iti genera digerat, quae perpauca sunt; deinde eorum generum quasi quaedam membra dispertiat, tum propriam cuiusque vim definitione declarat: perfectam artem iuris civilis habebitis, magis magnam atque uberem, quam difficilem atque obscuram*. Bu temelde Bluhme, "man glaubte nun zu wissen, wie das Recht dargestellt werden müsse, und es fragte sich nur, ob schon die Justinianischen Rechtsbücher, insbesondere die Pandecten, solchen Ansprüchen genügen: Şimdilerde bildiğimizi sandığımız şey hukukun nasıl temsil edilmesi gerektiği ve buradaki mesele Iustinianus hukuk kitaplarının, özellikle pandekterin, böyle iddialar için yeterli olup olmadığı" diye devam ediyor. Pandekt'in izlediği sıranın kritiği üzerinden bilim adamları Iustinianus'un derleyicileri tarafından izlenen koleksiyon yöntemini incelemeye teşvik edildi. Bluhme tarafından sağlanan kapsamlı bibliyografyada fragmanların sırasının araştırılmasına adanmış aşağıdaki çalışmalar, diğerleri arasında belirtilmiştir, "Methodus juris universi Justinianea", auctore Joanne Drosaeo, Samaritano ecc., Coloniae, 1564; "Oratio de juris arte" Henrici a Bila ad Hagenrode, Lipsiae (?) 1558; "Seduardus sive de vera jurisprudentia ad regem libri XII", Opus Joachimi Hopperi, Frisii, Antuerpiae, 1590; Brunsvig, 1656; Hieron. Eleni, *Diatribarum sive exercitationum ad jus civile lib. III*. Antuerpiae, 1576, Otto, Thesaurus, 2, sütun. 1402 (lib. I, oratio II) yeniden yayımlanan, "De optima et facillima perdiscendi juris civilis ratione", s. 1404; 1405; Nic. Reusner, "Cynosura juris", P. II, num. 25 s. 215; 216'taki "Methodus et ratio docendi commentandique juris civilis"; Otto, "Thesaurus", 4, s. 1431; 1502'de Antonii Augustini, "Emend. et opin.", Lib. I, c. 1, lib. III c. 3 fin.; Hub. Giphani, "Oeconomia juris", Francofurti, 1606, cap. Finali "ordo legum in Pandectis", s. 174, 176; s. 153. Praef. s. 4; Jac. Gothofredi, "Novus in Tit. Pandectar. de R.J. Commentarius", Genevae, 1653 Praef. s. 20-23; 447-448; G. G. Leibnitz, "Ratio corporis juris reconcinandi", Moguntiae, 1688 {Opera Omnia, t. 4, p. 235-253} §§ 54; 56; 57; 65 ve özellikle Şema III; Chr. Franc. Koch, "Dissertatio inauguralis de ordini legum in Pandectis", Giessen, 1784; Gottl. Hufeland, "Dissertatio inauguralis de legum in Pandectis interpre tandarum subsidio ex earum nexu et consecutivitate petendo", Jenae 1785., s. 192-241); Reimar, *Bemerkungen ve Hypothesen über die Inscriptionenreihen der Pandectenfragmente*, Göttingen, 1830.

Ayrıca Buonamicini'nin, *l'ordine dei titoli delle Pandette*, Pisa, 1906 adlı eserinde, iki eserin daha alıntı yapıldığını ekleyebiliriz: Treter, *Distributio titulorum juris* ve Benfejus, *De fundamentis digestorum ordinis*. Bluhme hipotezi, tüm bilim adamları arasında olağanüstü bir başarı elde etti. Fransa'da

metinlerinin yeniden işlenmesinden kaynaklanan, önemli ve resmi yenilikleri onlara kalıma bırakma eğilimi terk edilmiş, Hofmann'dan başlayarak sonraki bilim insanları, Roma hukukunun zamanla yenilediği hipotezini ileri sürerek Digesta'da özetlenen görkemli yasama ve tarih çalışmasının, bu kadar kısa sürede ve komisyonun kendi elindeki güçlerle gerçekleştirilebileceği ihtimaline ilişkin şüphelerini dile getirmişlerdir. (Metinlerle detaylandırılmış ve toplanmış materyal eserin büyük ölçüde önceki okullar tarafından hazırlanmış olduğunu ve önceki derlemelerin ve hatta bir derleme literatürünün varlığını destekleyecek kadar ileri gitmişlerdir.)¹⁴ 1901'de Ehrenzweig¹⁵ tarafından ileri sürülen ve 1913'te Peters¹⁶ tarafından, Iustinianus etrafındaki hukukçu grubunun okullarda didaktik amaçlarla, predigesta, dedikleri özel bir derlemeyi kullandıkları hipotezi, bu fikirden yola çıktı. Bu çeşitli hipotezler De Francisci, Rotondi, Lenel, Bonfante, Schulz, Albertario, Arangio-Ruiz, Pringsheim, Robleda, Collinet, Ambrosino ve Guarino gibi akla gelen sayısız Roma uzmanı tarafından dikkatli bir incelemenin konusu olmuştur.¹⁷ Bu hipotezden sonuç olarak, adli ve didaktik ihtiyaçlara cevap veren sistematik mecmualarda klasik metinlerin detaylandırılması, uyarlanması ve derlenmesinin hukuk okulları tarafından yapılabileceği hipotezi geliştirilmiştir. Bilim insanlarının dikkati, Iustinianus yasama çalışmasının genellikle bağlantılı olduğu Beyrut ve Konstantinopolis olmak üzere Bizans hukuk okullarına yönelmiş ve bu merkezlerin faaliyetlerini araştırmak için çeşitli incelemeler yapılmıştır.

Klasik metinler üzerinde çalışan Bizans ustalarının önemli yenilikler getirdikleri kabul edilerek, yeni sosyal ve politik gerekliliklere ve yeni post-klasik uygulamaya biçimlerine uygun olarak ilkeler inşa ettikleri ya da hâlihazırda yerleşik olan yasal dogmaları, adli yaşamdaki pratik uygulamalarına çok fazla dikkat etmeden tamamen spekülasyon bir eğilimle ve retorik bir temelde detaylandırdıkları, Aristoteles ve Platon hakkındaki yorumlardan türetilen klasik hukukçuların fazlasıyla pratik ruhunu, geç retoriğe özgü bir dizi kavrama neden olan, anlaşmazlıklar ve teolojik ayrımlardan rafine edilmiş son derece felsefi bir ruhla değiştirerek tanımlar ve

genellemeler getirdiklerinin üzerinde durulmuştur. Ayrıca, bu okulların ana faaliyetlerinden birisinin, çeşitli taşra haklarını Roma hukukunun içine katmak olduğu iddia edilmiştir. Çoğunlukla doğu kökenli ya da Helenistik olduğuna inanılan bir dizi unsur (ancak bunların kökenlerini belirleme zahmetine girmeden), üzerinde hareket edecekleri Roma kurumlarıyla, bir yandan onları değiştirip, aynı zamanda yeniden canlandırarak, Bizans toplumunda yeni ihtiyaçlar ve yeni amaçlar için hizmete uyumlu hale getirilecek ve iç içe geçecektir.

Bu okulların aynı zamanda Klasik düşüncenin Bizans dünyasına nüfuz ettiği pek çok cihet altında çalıştıkları ve yeni Hıristiyan akımlarla birlikte Kilise normlarına göre aile hukuku alanındaki konuları detaylandırdıkları, *iuradan* kaynaklanan kurallar ile imparatorluk yasamasının kuralları arasındaki yayılma sürecine katkıda buldukları belirtilir. Öte yandan bu hipotezlere her zaman kesin bir şekilde karşı çıkan Salvatore Riccobono, yeni yasanın gerçek etkeninin Geç İmparatorluk dönemi pratiği yoluyla Roma kurumlarının içsel ve kendiliğinden gelişmesi olduğunu savunarak, Bizans ustalarının kendilerini mütevazılık ve sadakatle klasik kaynaklarla sınırladığını belirterek, doğu okullarının çalışmalarını ve katkısını büyük ölçüde inkâr etmiştir.¹⁸

Enterpolasyonist okulun kendisi, Iustinianus'tan önceki dönemde ortaya çıkan klasik metinlerin tüm önemli ve resmi değişikliklerinin Bizans okullarının eseri olduğu fikrine sahipti. Bölümleri Digesta'da bulunan ve çoğu zaman kesin bir kanıt sunmadan modern eleştirmenlerin klasik çağda oluşturulmadığını iddia ettiği tüm küçük Latince çalışmalar aynı zamanda Bizans çalışmaları olarak adlandırılır. Aynı sıfat, Iustinianus öncesi Batıdaki Latince el yazmalarında bulunan ve klasik sonrası dönemde oluşturulduğu varsayılan bazı derlemelere bile verilir.

Ancak bu tür hipotezler karşısında, kaynaklar bize hangi nesnel verileri sağlıyor? Dikkat edilmesi gereken ilk nokta, Doğu'da Iustinianus öncesi hukuki kaynakların çok kıt olmasıdır.¹⁹ Onlardan

Hugo, bunu yayınladı: *Thémis ou Bibliothèque du Jurisconsulte*, 3 (1821) s. 278-283. İtalya'da, Pietro Conticini'nin "*L'ordine dei frammenti nei titoli delle Pandette. Contributo alla storia della origine delle Pandette ecc.*", Pisa, presso i Fratelli Nistri, 1838. Yaklaşık bir yüzyıl sonra Bluhme tezini yeni argümanlarla doğrulayan akademisyenler arasında şunu hatırlamalıyız: Krüger, *Über die Reihenfolge der Leges in den Titeln der Digesten Justinians* (*Zeitschr. Savigny-Stiftung*, 22 [1901] s. 12-49); Pauly-Wissowa, *Realenc.*, Cilt. 5, sütun. 496-519'ta Jörs, *Digesta.*; Longo, C., *Contributo alla storia della formazione delle Pandette* (*Bull. Ist. dir. Rom.*, 19 [1907] s. 132-160); Mommsen, Hofmann ve Bluhme (*Zeitschr. Savigny-Stiftung*, 22 [1901] s. 1-11 = *Gesammelte Schriften*, 2, s. 97-106). Yakın zamanda bkz. Peter, Mommsen ve Hofmann (*Mélanges Meylan*, cilt 1, s. 253-277); De Francisci, *Storia*, 3, s. 277-278; Dell'Oro, *Il Digesto di Giustiniano e la legge delle citazioni* (Synteleia Arangio-Ruiz, s. 354-358); De Francisci, *Nuovi studi intorno alla legislazione giustiniana e la rante la compilazione delle Pandette* (*Bull. Ist. Dir. Rom.*, 22 [1910] s. 155-207; 23 [1911] s. 39-85; 186-295; 27 [1914] sayfa 5-54); Rotondi, *l'indice fiorentino delle Pandette e l'ipotesi del Bluhm* (*Studi Perossi*, s. 89-126 - *Scritti Giuridici*, 1, s. 298-339); Scialoja, *Le interpolazioni dei testi delle Pandette e l'ipotesi del Bluhme. Un esempio, animus novandi* (*Studi Perossi*, s. 407-413); Bonfante, *Storia del diritto romano*, 4 Rome, 1934, 2, p. 89-113, sorunun incelenmesine özel bir ek (Pandekt derleyicileri tarafından tutulan yöntem ve Bluhme teorisinin eleştirileri) ayrıyor.

¹⁴ Hofmann, Franz, *Die Compilation der Digesten Justinians* (Ivo Pfaff tarafından yayımlanan ölümünden sonraki çalışma), Wien, 1910. Yazar, Hollandalı bilim adamı B. J. Lintelo de Geer'in *De Index Florentinus der Digesten*'deki (Verslagen en mededeelingen der kon Akademie van Wetenschappen, Afdeling: Letterkunde, II reeks, 6 deel, 1877, s. 334-355) sayısız gözlemine atıf veriyor.

¹⁵ Ehrenzweig, *Die Compilation der Digesten Justinians* (*Grünhuts Zeitschrift* 28 [1901] s. 313-319).

¹⁶ Peters, *Die oströmischen Digestenkommentare und die Entstehung der Digesten* (*Berichte über die Verhandlungen der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig*, Phil.-hi.st. Klasse, 65 B, [1913] I. H.).

¹⁷ Bizanslı hiçbir yazar tarafından söz edilmese de predigesta'nın var olduğu düşüncesi olağanüstü bir başarıya ulaştı. Çeşitli yazarlar arasında bkz. Rotondi, *Sul modo di formazione delle Pandette* (A proposito di una nuova ipotesi) (*Filangieri*, 38 [1913] s. 653-669 - *Scritti giuridici*, 1, s. 87-109), Peters'in tezini kesinlikle reddeden; Collinet, *La genèse du Digeste, du Code et des Institutes de Justinian*, Paris, 1952, s. 20-32. Arangio-Ruiz, *Di alcune fonti postclassiche del Digesto* (*Atti Accad. Scienze mar. pai. Napoli*, 54 [1931] s. 10-32 = *Rariora* s. 189-196); *Precedenti scolastici del Digesto* (*Conf. XIV Cent. del Digesto*, 1931, s. 285-319); *Visita ai Basilici* (*Studi Albertoni*, 1, s. 2-8); Krüger, *Über die Reihenfolge der Leges in den Titeln der Digesten Justinians* (kaynak, sayfa 12-49); Ebrard, *Die Digestenfragmente ad formulam hypothecariam*, Leipzig, 1917, s. 136; *Die Entstehung des Corpus Iuris nach den acht Einführungsgesetzen Justinians* (*Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte*, 5 [1947] s. 28 ff.); *Quelques allusions à leurs prédécesseurs faites par les compilateurs de l'empereur Justinien* (*Mélanges De Visscher*, 1, s. 247-258. Das Theodosische Projekt eines «predigesto» (*Studi Albertario*, 1, s. 581-586); Pringsheim, *Beryt und Bologna* (*Festschrift Lenel*, s. 204-285 = *Gesammelte Abhandlungen*, 1, s. 391-449); Digesta'nın hazırlanmasında hukuk okullarının hocalarına önemli faaliyetler veren Die Entstehungszeit des Digestenplanes und die Rechtsschulen (*Atti Congr. Int. Diritto romano*, Roma 1934, 1, s. 449-494), Metin araştırmalarında günümüzün eğilimleri hakkında bir açıklama için bkz. Pugliese, *Orientamenti e problemi attuali nello studio delle fonti romane*, *Annali del diritto*, 5-6, 1961/62, s. 71-111).

¹⁸ Riccobono, *Dal diritto romano classico al diritto moderno* (*Annali Sem. Giur. Palermo*, 3, 4 [1917] s. 165-730); *Punti di vista critici e ricostruttivi a proposito della dissertazione di L. Mitte* (a.e. 12 [1928] s. 500-637); *Fasi e fattori dell'evoluzione del diritto romano* (*Mélanges Cornil.*, S. 237-381); *La codificazione dell'imperatore Giustiniano* (*Commém. XIV Centenario della pubbl. del Digesto*, Univ. Cattolica, 1933-34, s. 25-44); *La codificazione di Giustiniano e la critica contemporanea* (*Annali delle Fac. Giur. dell'Univ. di Macerata*, 1935).

¹⁹ Tartışma konusu için Bkz. Conrat, *Zur Kultur des römischen Rechts im Westen des Römischen Reichs im vierten und fünften Jahrhundert nach Christi* (*Mélanges Fitting*, 1 s. 287-320); Levy, *Westen und Osten in der nachklassischen Entwicklung des römischen Rechts* (*Zeitschr. d. Savigny*

tanıdıklarımızın çoğu da kesinlikle Batı kökenlidir. *Consultatio Veteris Cuiusdam Iuris Consulti*, *Collatio*, Vatikan yazmaları, Autun yazmaları, *Epitome Gaiana*, Paulus'un *Sententiae*'si, Gaius *Institutes*'inin Verona el yazması, Ulpianus'un *ex corpore* kitapları, Ulpianus'un *Institutes*'inin Vindobonensia yazması, Boethius ve *Spicilegium Solesmense* tarafından bildirilen kısımlar, Paulus'un *Sententiae*'si ve Theodosianus Kanunları gibi yasaların *Interpretatio Visigotica*'sı (Vizigot Yorumu), *Fragmentum Dositheanum, de iure fisci* fragmanları, Roma-Barbar kanunları, *Euric Kanunları*, Aziz İsidorus'un *Etymologiae* adlı eserinin 5. Kitabının yasal tanımlar mecmuası gibi kaynaklar aslında Batı'dan gelmektedir ve onlarda klasik çağda belirlenen ilkelerden ve sistem sapmalarından ortaya çıkan skolastik ve hukuki bir faaliyeti gösteren çeşitli unsurlar bulabiliriz.²⁰

Doğu'ya ait olan ikinci, dördüncü ve beşinci yüzyıl kaynakları çok daha kıt ve daha parçalıdır. Yunan scolio'ları (şerhleri) ile ahitler üzerine Latince bir metnin fragmanı olan *Sinaitik Parçalar*, Paulus'un *ad Plautium* yorumundan bir pasaj olarak tanımlanabilen, *de formula fabiana*'nın fragmanı, *de actionibus* fragmanı, Baziliklerde bulunan ve Iustinianus öncesi metinlere atıfta bulunan bazı scolio'lar, Gaius *Institutes*'inin Antioce parşömeninde korunan fragmanı, Argio-Ruiz'in Festschrift Schulz'da fideicommissumlar üzerine yayınladığı, Ulpianus'a atıf yapan bir eserdeki bölüm, Ulpianus'un *ad edictum*'unun 22. kitap bölümü, Septimius Severus *apokrimata*'sı, Paulus'un Leidense fragmanı, Ulpianus ve Papinianus'un eserlerinin kısa bölümleri, Aşkalonlu Julian'ın Filistin'deki yasalar ve uygulamaları hakkındaki fragmanı, dördüncü veya beşinci yüzyılın ilkelerini ve tanımlarını içeren PSI 1348, muhtemelen Yunanca yazılmış olup aralarında²¹ geç tarihli Süryanice, Arapça ve Ermenice versiyonlarına sahip olmadığımız ve son zamanlarda çeşitli arayışlarla Yunanca metnin²² içeriği ve doğası hakkındaki hipotezleri doğrulamak için, çabalanan ünlü "*Suriye-Roma hukuk kitabı*" bize sadece Iustinianus reformundan önceki hukukçuların faaliyetleri hakkında çok belirsiz ve kesin olmayan bir fikir verebilirler. Doğulu hukukçuların skolastik ve hukuksal faaliyet eksikliğini ortaya koyan bu kaynakların kıtlığı, bir dizi unsurla doğrulanmış ve kanıtlanmıştır.

İlk olarak, yazarların bu yüzyılda Bizanslılar tarafından tamamlanan klasik metinlerin önceki derlemeleri hipotezini desteklemek için birbirini izledikleri, fakat hipotezlerini destekleyemedikleri ve bazı metinlerden alıntı yapamadıkları görülmektedir. Bunların sadece Batı kökenli iura ve leges koleksiyonlarına ya da Taleleo'nun Bas 11,1,67'de bulunan C. 2,3,6'daki scolio'suna ve Taleleo'ya göre *Digesta*'da dağılmış yasalara aykırı anlaşmaların toplandığı, beşinci yüzyılda yaşamış hukukçu Cyril'in tanımladığı bir yoruma atıfta buldukları görülmektedir. Bizans scoliast'ının (şerh yapan kişi) bu

bilgiyi doğrudan bilmediğine dikkat edilmelidir, ancak bunu, herhangi bir somut temele dayanmaksızın, Hermogenianus Kanunu'nun kaybedilmiş bir yorumu gibi atfedilen Patricius'un bir *commentario*'sundan alır. Hiçbir metinsel kanıt, Cyril'in bu incelemesinin Iustinianus derleyicileri tarafından kullanılmasyla ilgili Hofmann'ın iddiasını desteklemediği gibi, *Digesta*'yı oluşturan klasik hukukçuların eserlerinden münhasıran alınmış bu bölümler mozaikinde onu nasıl kullanmış oldukları da anlaşılmaz. Cyril'in iddia edilen yorumunun doğrudan bu hukukçu tarafından yazılacağı, ikinci ve üçüncü yüzyıllardan eserlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmayacağı da eklenmelidir. Bu nedenle çeşitli hipotezlerin dikkatli ve çok kesin bir incelemesinden sonra tam olarak Prof. Robleda'nın vardığı sonuç kabul edilmelidir. Yani çeşitli ve çelişkili modern hipotezleri takip etmek yerine Iustinianus'a inanamak tercih edilebilir.²³

Doğu'da üçüncü yüzyıldan sonra hukuksal faaliyet eksikliğine dair önemli bir ipucu, yakın zamanda Mısır'daki hukuki papirüslerden Cavenaille ve Sierl tarafından yapılan koleksiyonlarla süslenmiştir.²⁴ Gaius'un fragmanlarını içeren Antioce parşömenine ek olarak Sierl, çalışmaları *Digesta*'nın oluşumu için kullanılmış olan (Gaius, Iavolenus, Modestinus, Paulus, Ulpianus) ve belirsiz yazarlara ait 8 fragman dahil 36 ünlü klasik hukukçunun çok kısa olan fragmanlarını göstermektedir. Cavenaille, özenerek kaleme aldığı *Corpus Papyrorum Latinarum*'unda, hukukla ilgili tüm materyalleri "*littérature juridique*" adı altında toplayarak, Mısır'ın bize Geç İmparatorluk döneminin hukuk literatüründe kayda değer bir iz sağlamadığını en açık şekilde göstermektedir. Çok sayıdaki parçanın neredeyse tamamı klasik hukukçuların eserleriyle veya Theodosianus Kanunu ile Iustinianus derlemesinden pasajlarla özdeşleştirilebilir. Türdeki eserlerle tanımlanamayan çok azı, çok az öneme sahip küçük pasajlara indirgenmiştir. Bunlar ve birkaç Yunanca klasik metin kesinlikle 'kayda değer bir skolastik faaliyete' işaret etmez. Şu ana kadar bir yüzyıldan fazla süren araştırmalardan çıkarılan Mısır'daki muazzam papirüs kütesinden, içtihat eserlerini içeren veya eski hukukçulardan alıntı yapanların sayısı o kadar az ve bu eserlerin büyük çoğunluğu sadece klasik hukukla ilgiliyse, Doğu'daki bilimsel ve hukuksal faaliyetlerin durduğu istatistiksel olarak doğrulanmıştır. Aslında böyle bir faaliyetin olmaması, Mısır'da, çok çeşitli alanlarda yüksek kültürel geleneklerin geliştiği ve örneğin hukuk okulları ve kütüphanelerin bulunduğu bir ülkede inandırıcı değildir. İskenderiye şehrinde hiçbir iz kalmasa da eski klasik hukuk literatürü (atıfta bulunulan belgelerin tasdik edeceği üzere) kullanılmaya devam edilmiştir.

Ama en açık ve en belirleyici kanıt bize bizzat Iustinianus sunuyor. *Deo auctore* yasasında, derleyicilerin yalnızca eski hukukçuların eserlerini kullanmasını emreden sözleri önemlidir: § 4: *Iubemus igitur*

Stiftung, 49 [1929] s. 230-259); Volterra, *Western Postclassical Schools (The Cambridge Law Journal*, 10 [1949] s. 196-207); Appunti sulle scuole postclassiche occidentali (*Annali Storia del diritto*, 1, 1957, s. 51-65); Bruck, *Caesarius of Arles and the lex Romana Wisigothorum (Studi Arancio-Ruiz*, 1, s. 201-217); Petit, *Les étudiants de Libanius*, Paris, 1956; Wieacker, *Textstudien klassischer Juristen*, Göttingen, 1960, s. 157-161; Pringsheim, *Zur Textgeschichte des Zitiergesetzes (Studia et doc.hist.iur.*, 26 [1961] s. 235-240); Schubart, *Justinian and Theodora*, München, 1913; Steinwenter, *Die Briefe des Qu. Aur. Symmachus als Rechtsquelle (Zeitschr. Savigny Stiftung*, 74 [1957] s. 1-25); Grupe, *Juristische Analekten des G. S. Apollinaris Sidonius (a.e. 46 [1926] s. 19-31)*; Wieacker, *Lateinische Kommentare zum Codex Theodosianus (Symbolae Friburgenses in honorem Ottonis Lenel*, s. 259-356); Buckland, *The Interpretations to Pauli Sententiae and the Codex Theodosianus (Law Quarterly Review*, 60 [1944] s. 361 ss); Cosentini, *Di alcune precisazioni sul valore degli «scholia» ai «Fragmenta Vaticana» (Miscellanea Romanistica*, Catania, 1956, s. 25-78); Levy, *West-östliches Vulgarrecht und Justinian, (Zeitschr. Savigny-Stiftung*, 76 [1959] s. 1-36).

²⁰ 426 yasası "*Lex Citationum*", eserlerine özel bir değer verilen, ikinci ve üçüncü yüzyıl hukukçularından bahsetmekte, ancak daha sonraki hukukçulardan söz etmemektedir. Bu sessizlik, üçüncü yüzyıldan sonra hem Batı'da hem de Doğu'da belirli bir öneme sahip hukuksal ve skolastik

faaliyetlerin meydana geldiğini hariç tutmak için önemli bir temel unsur oluşturmaktadır, Bkz. Dell'Oro, A.g.e

²¹ Tartışma konusu için Bkz. Volterra, *Un'ipotesi intorno all'originale greco del Libro Siro-Romano di diritto (Rend. Acc. Naz. Lincei, Classe Se. Mor., Serie VIII, 8 [1953] s. 21-37)*; Il Libro Siro-Romano nelle recenti ricerche (*Convegno Int. L'Oriente cristiano nella storia delle civiltà*, Roma, 1964, s. 297-328)

²² Selb'in son yayınlarına atıfta bulunuyorum, *Le livre Syro-romain et idéé d'un coutumier de droit séculier orientalo-chrétien (International Conference The Christian East in the history of Civilization, Roma, 1964, s. 329-341)*; *Problème des Systems and Systemvergleichs im Syrisch-römischen Rechtsbuch (Zeitschr. Savigny-Stiftung*, 79 [1962] s. 28-50); *Das Problem rechtlicher Bindung an den Konsensualkauf im Syrisch-römischen Rechtsbuch (Studia et Documenta hist. et iur.*, 28 [1962] s. 27-64); *Zur Bedeutung des syrisch-römischen Rechtsbuches (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung*, 49, München, 1964) bunun üzerine incelemeler için bkz. Luzzatto, *Studia et documenta hist. iur.*, 31 (1965) s. 423-432.

²³ Robleda, *Ius privatum Romanum*, Romae, 1960, s. 256.

²⁴ Cavenaille, *Corpus Papyrorum Latinorum*, Wiesbaden, 1956, s. 143-199; Sierl, *Nachtrage zu Lenel's Palingenesia iuris civilis, Anhand dar Papyri*, s. 1. 1958.

vobis antiquorum prudentium, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuerunt, libros ad ius Romanum pertinentes et legere et elimare, ut ex his omnis materia colligatur, nulla (secundum quod possibile est) neque similitudine neque discordia derelicta, sed ex his hoc colligi quod unum pro omnibus sufficiat. (Bu nedenle size, hükümdarların verdiği mukaddes kanunların yorumlanması ve kayıt altına alınması yetkisine sahip kadim bilgelerin geniş Roma hukuku kitaplarını, bütün bu konulardan toplanması amacıyla, ne benzerlik ne de ihtilaf olmadan, sadece hepsi adına yeterli gelen bu mecmualardan, okumayı ve detaylandırmayı, emrediyoruz.) Ayrıca; *quia autem et alii libros ad ius pertinentes scripserunt, quorum scripturae a nullis auctoribus receptae nec usitatae sunt, neque nos eorum uolumina nostram inquietare dignamur sanctionem.* (Bundan başka, yetki almayan ve yaygınlaşmayan diğer kitaplar da bu geniş hukuku yazdıkları için, onları bu çalışmamıza layık görmüyoruz) ve yasa, § 17'de açıkça şunu ifade etmektedir: *Antiquae autem sapientiae librorum copiam maxime Tribonianus vir excellentissimus praeiuit, in quibus multi fuerant et ipsius eruditissimis hominibus incogniti, quibus omnibus perlectis, quidquid ex his pulcherrimum erat, hoc semotum in optimam nostram compositionem pervenit.* (İçerisinde bilgin pek çok adama dahi tanınmaz gelen, bilgi dolu ve eski kitapların pek çok kopyasını faziletli adam Tribonianus temin etmektedir.)

Bu açık beyanlar bana, Cumhuriyet'in son döneminin ve İmparatorluğun ilk üç yüzyılındaki hukukçuların eserlerini okuma ve alıntı yapma dışında derleyicilerin herhangi bir iş yapmadığı gerçeğini kategorik olarak dışlamış görünüyor.

Öte yandan, daha yeni eserler olsaydı, imparator hangi nedenle derlemesini yalnızca klasik hukukçularınkiyle sınırlandırdı? Hangi nedenle bu yeni eserler Bizans okullarında tamamlanan ve detaylandırılan yazılarda veya derlemelerde bahsedilmeden, Digesta'tan hariç tutuldu? İmparator, yasaların mecmuasına göre farklı bir şekilde davranıp bunlarda Gregorianus, Hermogenianus ve Theodosianus olmak üzere üç kanundan açıkça bahsetmektedir. Iustinianus ayrıca, daha sonra yayımlanan "*quinginta decisiones*" ile ilgili olarak, onları Tribonianus'un önerilerine sunmakta tereddüt etmiyor, böylece çağdaş hukukçuların çalışmalarını susturmayı değil, mümkün olduğunca vurgulayıp yüceltmeyi amaçladığını gösteriyor.²⁵ "Floransa indeksi" ise milattan önce birinci yüzyıl ile milattan sonra birinci, ikinci ve üçüncü yüzyıllardaki hukukçuların eserlerinden bahsetmekte bu yüzyıllardan sonrasına değinmemektedir.²⁶

Iustinianus "*Omnem reipublicae*" yasasında, zamanında var olan hukuk okullarının doğru ve uzun bir tanımını veriyor - belki de kendi reformunun mükemmelliğini daha iyi vurgulamak için öğretim durumunu abartıyor - hocalar ve öğrenciler tarafından kullanılan eserlerin kaotik ve kafa karıştırıcılığı konusunda ısrar etse de gizemli "*quattuor libri*", dışında bu eserler; birincisi "*re uxoria*", ikincisi "*de tutelis*" ve üçüncü ile dördüncüsü "*de testamentis et legatis*", Gaius'un Institutes'ıyla birlikte, dersin ilk yılında okunuyor, klasik hukukçuların olmayan başka hiçbir eserden bahsetmiyor. Beyrut Okulu'nun organizasyonunu, öğretimini ve olaylarını derinlemesine inceleyen Collinet'in sonuçlarına göre, burada kullanılan eserler Ulpianus'un "*ad Sabinum*" ve "*ad edictum*" yorumları ile Papinianus ve Paulus'un cevaplarıdır.²⁷

Bu veriler bu nedenle, Geç İmparatorluk döneminin (300 ile 476 yılları arasındaki zaman dilimi) resmi öğretimindeki varlığını ve uygulamasını, üçüncü yüzyıldan sonra Doğu hukukçuları veya imparatorluk hukuk okulu profesörleri tarafından oluşturulan hukuk incelemelerini, monografileri, serh veya yargı kararlarını hariç tutar. Beyrut okulunda daha önce bahsettiğimiz çalışmada, Collinet tarafından toplanan kaynaklardan şimdikiye kadar anlattıklarımızın bir teyidi görünmektedir. Bu okula ve Sezarîye'ye bahis, 239 yılında Mucizeci Aziz Gregorius tarafından telaffuz edilen "*ad Originem*" konuşmasında zaten bulunmaktadır. Beyrut'taki Hukuk çalışmalarını tanımlayan ve eski bir avukat olan Ledros Piskoposu Triphyllius'dan bahseden Sozomenos'un ve Eusebius'un eserlerinde sözü edilen Maximinus zulmünün 309 yılındaki kurbanları Aziz Pamphilus, Aziz Amphienus ve Aziz Aedesius'un da aralarında bulunduğu çeşitli öğrenci isimleri, Libanius'un dua ve yazılarında, Ermenice, Arapça ve Yunanca menkıbelerde hatırlanmaktadır. Diğer hatıralar, Nenizili Aziz Gregorius'un dördüncü yüzyıldaki "*Descriptio orbis terrae*" adlı eserinde, Berlin'deki 10558 ve 10559 papirüslerinde ve şair Nonnus'un şiirlerinde okunabilir. Üçüncü yüzyılın sonunda veya dördüncü yüzyılın başlangıcında (C.10, 50 [49] 1) Diocletian ve Maximian tarafından yapılan bir yasa, bu okulun öğrencilerine, 25 yaşına kadar "*munera personalia*" ya (kamu hizmetinde kişisel yükümlülük) bağlı kalmama ayrıcalığını verir. II. Theodosius'un ve 425 tarihli III. Valentinianus'un diğer bir yasası (C. Th. 14,9,3 = 11, 19 [18], 1) Roma ve Konstantinopolis okullarına başka ayrıcalıklar verir. Aynı yılın yasasında aynı imparatorlar, (C. Th. 6,21,1) Konstantinopolis'teki diğer hocalardan bahseder. Orijinal Grekçe metni kaybolmuş olup Süryanice bir çevirisi bulunan Zacharias Rhetor'un Severus'un hayatına dair çalışması, beşinci yüzyıl hukuk öğrencilerinin çalışmaları ve ayrıca derslerde izlenen yöntemler ile ilgili önemli ve bol miktarda veri içerir.²⁸ Ancak imparatorluk hukuk okulları ile ilgili pek çok bilgi arasında, çok azı hocalar ve çalışmalar hakkında olanlardır. Mommsen'in²⁹ herhangi bir güvenilir kaynak tarafından desteklenmeyen Codex Gregorianus'un yazarı Gregorius'un Beyrut'ta hoca olduğu hipotezi dışında, Libanius'un mektuplarında, 360 yılında retorikçinin (Libanius) Antakya okuluna çekmeye çalıştığı Domnio veya Domminus, daha sonra Antakya ve Sebastia'da ikamet eden Scylacius, Digesta'nın komisyon üyelerinden birisinin atası ve babası olan Eudoxius ve Leontius, Zacharias Rhetor ile "*de confirmatione digestorum*" yasasında Iustinianus tarafından adı anılan Anatolius'dan bahsedilmektedir; aynı yasada Baziliklerin bazı scoli'lerinde adı geçen ve muhtemelen "της οικουμένης διδασκαλοι: Kâinatın Hocaları" okulunun kurucuları olan Patricius ve Cirillus'dan bahsedilir. Demosthenes, Eudoxius, Amblichus da bazilik scolilerinde alıntılanmıştır.³⁰ Bunlardan hiçbirinin belirli yazılara atfedilmediğine dikkat edilmelidir, bu nedenle etkinliklerinin klasik hukukçuların metinlerinin öğretilmesi ve sözlü anlatımı ile sınırlı olduğu varsayılabilir.

Şimdikiye kadar söylediklerimiz, Iustinianus'un kendi zamanında var olan hukuk okullarına yönelik tutumunu, giriş yasalarından derlemesinin üç kısmına kadar açıkça belli olan tavrı, anlamamıza olanak tanır. 13 Şubat 528'de ilk kanunun taslağını hazırlamak için kurulan ilk komisyon dört asilzadededen oluşuyordu: Ioannes "*ex quaestor sacri palatii*", Leontius, "*magister militum* ve *ex praefectus praetorio Orientis*", kıdemli yetkililerden: Thomas "*quaestor sacri palatii*"; Tribonianus, "*magister militum*" unvanını almıştır. Theophilus, Konstantinopolis'te "*comes sacri consistorii* ve *iusis doctor*" unvanını alırken, Constantinus "*comes largitionum*" unvanına layık görülmüştür. Bu nedenle, bu komisyon tamamen

²⁵ Bkz. I. 1,5,3: *...per constitutionem expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas suggerente nobis Triboniano viro excelso quaestore antiqui iuris altercationes placavimus.*

²⁶ Belki Hermogenianus ve Arcadius Carisius'un eserleri dördüncü yüzyılın başlarına kadar uzanıyor.

²⁷ Collinet, *Histoire de l'école de droit de Beyrauth*, Paris, 1925, s. 220.

²⁸ Konu hakkında Bkz. De Francisci, *Vita e studi a Berito tra la fine del V e gli inizi del VI Secolo*, Roma, 1912, Zacharias Rhetor'un Süryanice metnini, İtalyanca bir çeviri ve çeşitli gözlemlerle sağlar.

²⁹ Mommsen, *Die Heimat des Gregorianus (Zeitschr. Savigny-Stiftung, 22 [1901] s. 139-144 = Gesammelte Schriften, 2, s. 366-370. Collinet, Histoire de l'École cit., s. 120, ayrıca şu hipotezi ileri atar: Gregorius Beyrut'ta hocalık yapmış olabilir; Ayrıca külliyatını başka bir sıfatla, kanunların tevdi edilmesinin sağlayıcısı olarak yazmış olması da mümkündür.*

³⁰ Collinet, *Histoire cit.* tarafından sağlanan bilgiler.

imparator tarafından doğrudan istihdam edilen kıdemli ve eski memurlardan oluşan bir komisyondur. İmparatorluk hukuk okullarının hiçbir profesörü bunun bir parçası değildir. Üyelerden biri olan Theophilus'un Konstantinopolis doctor iuris'i olduğu, ancak akademi derecesinden çok "*comes sacri consistorii*" pozisyonundan dolayı temsilci olarak seçildiği anlaşılıyor. Üye listesi, Iustinianus'un saltanatının başlangıcında yalnızca yetkililere ve orduya güvendiğini ve hukuk hocalarını bir kenara bırakarak yasama ve yargıyı yeniden yapılandırma projesini onlara emanet ettiğini açıkça gösteriyor.³¹ Yakın tarihli bir makalede De Francisci,³² ister açık ister gizli bir biçimde, Kapadokyalı Ioannes ile Tribonianus arasında kesinlikle var olan rekabeti ima ederek, Iustinianus derlemesinin perde arkasında yer alan bazı bölümlerini yeniden yapılandırmıştır. Kaba, kurnaz, açgözlü, ancak enerjik olan ve zor durumlara hükmedebilen, sınırlı bir kültüre sahip olan Ioannes Latinceyi görmezden gelen ve hatta tam olarak Yunanca yazmayı bile bilmeyen birisiydi. Kendisini derinlemesine çalışmalara adanmış, klasik Latin hukuk literatürünün bir uzmanı ve antik kanunların tutkulu bir koleksiyoncusu olan,engin bilgiye sahip Tribonianus'un ince, zarif, ancak idari veya hükümet uygulamalarından çok teorik hukuk çalışmasına eğilimli ve özellikle Digesta'nın editör kadrosundan gelen birçok unsur sayesinde, olağanüstü çalışma ve organizasyon becerilerine sahip olduğunu hayal edebiliriz.

Bu iki adam arasında doğrudan ve dolaylı haberlere dayalı rekabet ve Nika isyanında tüm ağırlığıyla ortaya çıkan Tribonianus'un zor anları yönetme konusundaki açık yetersizliği karşısında Iustinianus'un muhakemesi takdire şayandır. Iustinianus onu '*quaestor sacri palatii*' pozisyonundan ihraç eder, ancak görevler reformunda ve yasama programının ilk bölümünün uygulanmasında gösterdiği üstün becerilerinden dolayı Digesta'yı derlemekten sorumlu komisyon başkanı olarak tutar ve daha sonra 533 yılında '*magister officiorum*' ve tekrar '*quaestor sacri palatii*' payeleriyle onurlandırır. Büyük bir hükümdar için tipik olan, adamlarını tam olarak nasıl değerlendireceğini bilmenin armağanı, Iustinianus'un Kapadokyalı Ioannes'e karşı davranışında da ortaya çıkmaktadır. Iustinianus Ioannes'in, kısıtlı kültürünün kendisini eski Latince eserlerden arındırmasından dolayı, Digesta'yı derleyemeyeceğini açıkça fark ettikten sonra, onun aynı zamanda bir eylem adamı olarak alışılmadık niteliklerini de takdir ederek, artık yasama komisyonlarının parçası olmaya çağırır. Ancak halkın isteği üzerine 532'de onu geçici olarak '*praefectus Orientis*' makamından uzaklaştırdıktan sonra, aynı yılın Ekim ayında göreve geri çağırdı ve 541'e kadar makamında tuttu. 15 Aralık 533 tarihli '*de conceptione digestorum*' yasasında, imparator, komisyonun diğer üyelerinden bahsetmeden doğrudan Tribonianus'a işaret etmiştir. Bu bana onun meslektaşlarını seçme yetkisine sahip olmasının bir kanıtı gibi görünür. Bunların isimleri '*de conceptione digestorum*' yasasından öğrendiğimiz üzere şu şekildedir: "*comes sacrarum largitionum*" ve "*magister scrinii libellorum*" olan Constantinus, "*magister iurisque peritus in hac splendidissima civitate*" olarak nitelendirilen Theophilus ve yasanın diğer kısmında "antecessor" olan Doroteus, Beyrut'ta "*illustris magister ve apud Berytienses iuris interpres constitutus*" adıyla "quaestor" ve hukuk profesörü olan Anatolius, Konstantinopolis antecessor'u ile "*comes sacrarum largitionum*"u olan Cratinus,

Ayrıca imparatorluk mahkemesi olan Praefectus Praetorio Orientis mahkemesindeki 11 avukat.

Yeni komisyonun bileşimi, ilk komisyondan belirgin bir şekilde farklıdır: Tribonianus ve bir hukuk uzmanı olan Constantinus yetkili komisyonun bir parçasıdır, Etkili olmasa da makamı elinde tutan Anatolius, 11 imparatorluk avukatı dışında aynı zamanda sırasıyla hem Konstantinopolis ve Beyrut'taki hukuk profesörleri, hem de birincisi "*magister*", ikincisi "*comes sacrarum largitionum*" ve üçüncüsü "*quaestor*" olan tümü memur üç magister, Theophilus, Cratinus ve Doroteus bu komisyonun diğer üyeleridir. Tribonianus bu nedenle, eski klasik hukukun Latince eserlerinin okunması ve incelenmesi için kendisiyle işbirliği yapacak profesörler arasında hukuk okullarına başvurur, ancak yalnızca etkili veya fahri imparatorluk görevlileri olan ve bu nedenle doğrudan imparatorun yetkisi ve sarayının hizmeti altındaki kişileri seçer. Her birinden söz ederken Iustinianus, komisyon üyeliğini haklı çıkarmak için bu ikinci başlıklarda ısrar ediyor gibi görünür. Memurlardan oluşan birinci komisyonun derlediği imparatorluk yasalarını içeren kanunun terk edilmesi ve ikincisini farklı bir komisyona emanet etme ihtiyacının hissedilmesi ya Tribonianus'un Antakyalı Ioannes'ten bir kez kurtulduktan sonra, muhtemelen ilk komisyon tarafından kabul edilmediği ve şiddetle engellendiği yeni bir yasa derlemesi hazırlama niyetinde olduğu ya da Iustinianus'u ilk komisyonun tatmin edici bir şekilde çalışmadığına ikna ettiği manalarına gelebilir. Tribonianus ve imparatorluk avukatı Mena dışında ilk komisyon üyelerinden hiçbirini ikincinin parçası değildir. "Magister", "*ex quaestor* ve "*ex consul*" sıfatıyla Tribonianus, Beyrut'ta *quaestor* ve profesör olan Doroteus ve imparatorluk forumundan üç avukat, Mena, Constantinus ve Ioannes'ten oluşmaktadır. Institutes'in taslağını hazırlama komisyonu halen farklıdır: Her zaman "magister" ve "*ex quaestor sacri palatii*" sıfatıyla anılan Tribonianus, "*Omnem rei publicae*" ve "*Imperatoriam maiestatem*" yasalarında antecessor adıyla anılan Konstantinopolis profesörü Theophilus ve Beyrut profesörü Doroteus olmak üzere iki profesörden oluşur. Institutes, o zamana kadar okullarda yürütülen öğretime neredeyse muhalefet eden ve ilk hukuk kurallarının doğrudan hükümdar Iustinianus'tan çıkması için resmi ve otoriter tarzda düzenlenmiş imparatorun arzuladığı bir çalışma gibi görünmektedir. Aslında, "*cupida legum iuventus*"a işaret eden "*Imperatoriam maiestatem*" yasası, açıkça şunu söylüyor: "*ut liceat vobis prima legum incunabula non ab antiquis fabulis, sed ab imperiali splendore appetere*: Size en temel yasaların kadim masallardan değil imparatorluk ihtişamından yapılması izni verilmiştir."

İkinci ve üçüncü yüzyıl hukukçuları Gaius, Ulpianus, Fiorentinus'un Institutes'lerinden alınan pasajlardan oluşan Iustinianus Institutes'inin aynı kompozisyonu, komisyoncuların imparatorluk mevzuatı gereği yenilikleri hatırlatmak için düzenledikleri ifadelerle serpiştirilmiş olup bu ifadelerin zamanın okullarına ait olmadığını göstermektedir. Öğretim reformu, 533'ten önceki okulların organizasyonu ve öğretim sistemi hakkında değerli bilgiler sağlayan yasa "*Omnem rei publicae*"de Iustinianus tarafından ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Daha önce de gözlemlediğimiz gibi, bu açıklama, okulların içler acısı durumunu ve reformun mükemmelliğini vurgulamaya eğilimlidir. Bu açıkça hocaların herhangi bir didaktik özerkliğini ve öğretim

³¹ Tayin edilen komisyon üyelerinin niteliklerini Iustinianus derleyicilerinkilerle karşılaştırmak ilginç olabilir. II. Theodosius planlarını gerçekleştirmek için 26 Mart 429 tarihli C. Th. 1, 1, 5'te şu kişilere işaret etmektedir: *Antiochus vir illustris, exquaestor et praefectus, Antiochus vir illustris, quaestor sacri palatii, Theodorus vir spectabilis, comes et magister memoriae, Eudicius et Eusebius, viri spectabiles magistri scriniorum, Iohannes vir spectabilis ex comes sacrarii, Comazo et Eubulus viri spectabiles ex magistri scriniorum, Apelles vir disertissimus scholasticus*. Görüldüğü gibi memurlardan ve eski memurlardan oluşan bir komisyon: hiçbir hukuk fakültesi hocası bunun bir parçası değil. 20 Aralık 435 tarihli C. Th., 1, 1, 6, 2'de belirtilen komisyon şunları gösterir: *Antiochus, amplissimus atque gloriosissimus praefectorius ac consularis, Eubulus, industris ac magnificus*

comes et quaestor noster, Maximinus vir illustris quaestoriae dignitatis ornatus, Sperantius, Martyrius, Alypius, Sebastianus, Apollodorus, Theodorus, Eron spectabiles comes consistorii, Maximinus, Epigenes, Diodorus, Procopius spectabiles comites et magistri sacrarum scriniorum, Erotius vir spectabilis ex vicariis iuris doctor, Neoterius vir spectabilis ex... Bu komisyon aynı zamanda bir "doctor iuris" de dahil olmak üzere yalnızca yetkililerden oluşur. Novella 1, 7'deki komisyon, yukarıda belirtilen 16 üyenin 8'inden oluşuyor. Ayrıca, imparator planlanan derlemeyi tamamlamak için bu komisyonların ustalarına başvurmadığı için, bu komisyonların bileşimi, beşinci yüzyılda hukuk okullarının çok az etkisinin bir göstergesidir. Bu komisyonlar hakkında bkz. Ebsard, *Quelques allusions* cit., s. 251-253.

³² De Francisci, *Dietro le quinte della compilazione giustiniana* cit.

özgürlüğünü bastırmayı amaçlamaktadır. Hem özne seçiminde hem de anlatım biçiminde antecessor'un her türlü takdir yetkisi kesinlikle bastırılmıştır.

İmparator, yasasında yedi antecessor'a bağımlılar olarak hitap eder, emirler verir ve onlardan kendi hazırladığı metinlerden değil, imparatorluk talimatlarına göre öğretim yapmalarını ister. Düşüncesinin özü temelde şudur: Şimdiye kadar bu yöntemlerle ve bu sistemlerle öğrettiniz: Şu andan itibaren yalnızca benim yazdıklarına göre öğretmelisiniz, yıl yıl derlememden, İlk yılda *Institutes*'ten bu dört kitabı, sonraki yıllarda *Digesta*'nın otuz altı kitabı okuyun, böylece öğrencilere ağızımızdan konuşan kişi imparatormuş gibi görünecek. Bu, siz ve sizi takip edecek olanlar tarafından titizlikle ve sonsuza dek incelenmelidir. Bununla birlikte antecessorlar, eski ve güncel hukukun öğretilmesinde ve açıklanmasında özerk olan özgür hukukçulardan, çok sınırlı, ayrıntılı ve kesin görevleri olan gerçek imparatorluk memurlarına dönüştürülmüştür. Üniversite hayatı bile değişmiştir: Sezariye, İskenderiye ve diğer hukuk okulları: Konstantinopolis ve Beyrut baskı altına alınmıştır, Ders kitaplarının çoğaltılması ve dağıtılması için kütüphanelerin faaliyetlerinin yanı sıra çeşitli yıllara göre öğrencilerin hayatı ve isimleri en ince ayrıntısına kadar düzenlenen zorunlu bir nizamata tabi tutulmuştur.

Antecessorlara verdiği sınırlı göreve uygun ve görüşleri ile mantıksal bağlantı içinde, imparator "*de conceptione*" ve "*de confirmatione digestorum*" yasalarında derlemelerin metnine ilişkin her türlü yorum veya yorum faaliyetini kesinlikle yasaklamaktadır. Bu yasakla imparator, hukukçuların ve okullarının tüm yaratıcı ve kişisel faaliyetlerini sonsuza dek ortadan kaldırmayı, yüzyıllardır sahip oldukları işlevi kesin olarak iptal etmeyi ve görevlerini, tarafından mahkemelerde kanunlaştırılan derlemesinde öngörülen, hukukun uygulanmasına indirgemeyi amaçladı. Bu, Iustinianus'un Roma hukukununun karakteristiği olan şeyi ve tarihsel gelişimini mutlak bir şekilde reddetmesi anlamına geliyordu.

Sözleri, yüzyıllar boyunca hukuk okullarının artık hukukun oluşumu üzerinde herhangi bir pratik etkiye sahip olmadığını ve onların didaktik düzeyde bile olsa herhangi bir özerkliği kalmadığını açıkça gösteriyor. *Digesta*, *Codex*, *Institutes* kendiliğinden tasarlanmadı, okullarda geliştirilmedi, ancak imparatorun emriyle, seçtiği güvendiği adamlardan gelen çizim ve talimatlara göre derlendi. Tribonianus'un anlayışına göre (ki kendisi antecessorların bir parçası değil, sadece bir memurdur ve muhtemelen bahsedilen iki yasanın girişini yazmıştır), derleme sadece okullar için değil aynı zamanda onlardan kısımlar almak ve düzeltilmesini veya değiştirilmesini önlemek için de gereklidir. Yasağın buradaki olayları ve sonuçları iyi bilinmektedir.

Bu kadar yoğun ilgi çeken bir alanda, zorlukla ve yalnızca kısmen keşfedebileceğimiz sadece hızlı ve yüzeysel bir gezi yapabilirdim. Ama umarım bu keşif, genellikle öğretilenin aksine, Iustinianus'un zamanının okullarını hiç yüceltmediğini, ancak pratikte içlerindeki

tüm özerklik biçimlerini bastırmaya çalışarak onları kendi otoritesine bağımlı kılmaya çalıştığını görmemizi sağladı. Iustinianus yüzünden Roma tarihinde ilk kez Romalılar cumhuriyetçi yasalar ve imparatorluk yasalarını eşit bir hukuk kaynağı olarak görüp, yorumlama faaliyetinden mahrum kaldılar.